

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Képzőművészeti Doktori Iskola

A festészet igenlésének lehetőségei a művészet alkonyán

**Értekezés a művészet állása, valamint Gerhard Richter és saját
művészetem összefüggéseiről**

DLA értekezés tézisei

Appelshoffer Péter

2009.

Témavezetők:

Aknai Tamás CSc művészettörténész, egyetemi tanár

Somody Péter DLA festőművész, egyetemi docens

DLA értekezésem téziseiként szeretnék néhány oldalon számot adni arról, hogyan kerültem a doktoriskolai kutatásaim, majd később a disszertációm témájául választott művészeti terület közelébe. Igyekszem meghatározni az írásmű és általában véve kutatásaim eszközszerét, vázolni a dolgozat végső formájához vezető utat. Végezetül talán a legfontosabb hogy rávilágítsak, miféle eredményeket és újdonságokat tartalmaz írásom, azaz mely tézisek állíthatóak fel az értekezés gondolatmenete alapján.

A körülöttem és bennem lévő világból származó alapélményeimet (mint például annak töredezettsége, változékonysága és gyorsulása) figyelembe véve, arra jutottam: ami másképp van, az másképpen is ismerhető meg. Úgy vettem észre, hogy a korszak, amelyben élünk jellemzően szintetikus és eklektikus, ezért arra gondoltam helyénvaló itt és most szintetikus-eklektikus képeket festeni.

Richter életműve elsősorban a szintetikus kép mellé helyezhető szintetikus életmű ideáját¹ villantotta fel nekem. Hatására, manapság már sokkal inkább gondolkodom több, egymás mellett paralel módon futó szellemi tevékenységben, illetve általános megközelítésben – melyek időről-időre ideákat, majd azok nyomán keletkező képi megfogalmazásokat gerjesztenek. Működésem – korábban kizárólagosnak vélt – iránya, az egyetlen és megkérdőjelezhetetlen nyelvezet egyedüli lehetőségéről, több célpontra² fókuszálódott.

Észrevételem szerint a legnagyobb gondolkodók észjárása is könnyűszerrel követhető bárki számára. Módszerük titka, hogy nincs kizárólagos módszerük. Képletesebben megfogalmazva módszerük a módszertelenség, melynek lényege: változassuk állandóan a kiindulási pontokat, a megközelítési útvonalakat, a látószögeket és a paramétereket. Mivel bármiben fellelhető bizonyos szépség, s ez alapján szinte mindenhez vonzódhatunk. *Gerhard Richternél* is határozottan tetten érhető az őt érő inspirációk érzékeny észlelése, s az azok között való szabad mozgás lehetőségének –

¹ A pécsi DLA képzésre a *Szintetikus csendéletek* című programmal felvételiztem. Műveim, lényegében egy-egy látvány (leggyakrabban csendélet) több nézőpontból készített képeinek egymásra vetüléséből születtek. Később az egyes – egymásra kerülő – képek már más-más nyelvezet rendszerén belül jelentek meg a festményeken, de még ekkor is minden esetben egyedi képekként valósultak meg. A vizuális területek szintetizálási lehetőségeinek a bővítését tűztem ki *Tolvaly Ernő* segítségével mesteriskolás célomul. *Richter* munkáinak megismerésével vált számomra nyilvánvalóvá, hogy véghezvihető és vállalható a különféle programok paralel futtatásával felépített életmű is.

² Ezek szűkebben behatárolható, az egész ábrázolását illetően jóval kisebb átfogású programok lettek. Fellelhető bennük valamiféle általános fejlődés, ámbar ez esetleg nem is annyira egyenes irányú, s talán nem is egyenletes.

tehát egy nagyfokú szellemi szabadság – hatékony fenntartása.³

Disszertációm témájának kiválasztásakor tehát nem versenyszellem, az összehasonlíthatóság igénye, sem valamiféle feltétlen csodálat vezérelt. Csupán egy meglepetésszerűen meglelt szellemi párhuzam⁴ részletesebb vizsgálatának lehetősége vonzott. *Richter* bemutatása és elemzése mellett kiegyensúlyozottan, tehát szándéka-
im szerint ugyanolyan hangsúllyal szerepel saját alkotótevékenységem alapjainak feltárása. Nem történeti értelemben kívánok azonban magamról, illetve munkáimról írni. Nem szeretnék – s talán nem is tudok – bonyolult esztétikai vagy művészetelméleti kérdésekben végső ítéletet mondani, vagy ellentmondást nem tűrő konzekvenciákat levonni.

A dolgozat összességében felvetéseket, javaslatokat és megfigyeléseket tartalmaz a művészettörténetről, pontosabban annak egy részéről és jelenlegi állapotáról, valamint *Gerhard Richter* és a magam művészeti attitűdjének karakteréről. Továbbá azokról a többnyire állandóan – s ezek szerint nem csak egyedül bennem – felötlő gondolatokról, kétségekről és bizonyosságokról is szólni készülök, amelyek alkotói tevékenységem állandó kísérői. Ezért – bár nem kifejezetten céлом – némi lélektan biztosan szorul majd a sorok közé, ráadásul művészetterapeutaként ez a terület nem is esik túlzottan messze a gondolkodásmódomtól.

A különféle stílusok, minőségek, struktúrák, képi formák illetve fogalmazásmódok váltakozásai és kontrasztja, illetve ezek vizuális művészetként – legfőképpen egyedi képként – való megvalósítása foglalkoztat régóta. Az ilyen töredezett, mondhatni eklektikus világot modelláló kép – ha nem is a korábbi képeimre jellemző éles határokkal és kontúrokkal, de – igen közel áll az emberi érzékelés rendszeréhez, tehát ez által is rólunk szól. Szintetizálni szeretnék tehát, ehhez azonban jó pár – korábban magamévá tett, illetve rám rakódott – gátlást és korlátot kellett magamról leráznom, melyhez nagyszerű segítőre leltem mesteremben, *Tolvaly Ernőben*.⁵

Nem sokkal doktoriskolai munkám megkezdését követően – kiállításokon, majd cikkeken és reprodukciókon keresztül – kerültem közelebbi kapcsolatba *Ger-*

³ Mi inspirálhat? Bármilyen látott és elképzelt valóság munkám alapját képezheti. Lehetséges, hogy egyszer egy regény izgalmas narrációja, máskor pedig éppen egy gyönyörű és lírai szókapcsolata ragad meg. Sőt elképzelhető, hogy ez a két hatás ugyanabból a szövegből származik.

⁴ Egy alkotótárs – ha fizikálisan mégoly távoli is – meglelése az implicate magányos alkotómunka folyamatában, frissítő áramlat volt a számomra.

⁵ Sikeres együttműködésünk egyik elsőként lefektetett fundamentumát idézi meg a disszertáció mottója.

hard Richter munkásságával, mely konnexus revelációként hatott rám és a művészet-ről való gondolkodásomra.⁶ Az így megismert *Richter* munkák közvetítésével, lépésről-lépésre derült számomra fény arra, hogy törekvéseink igen nagy felületen érintkeznek egymással. Ez a feltáró folyamat egyébként ma is tart, melynek egyik mérföldköve ez az írásmű is.

Mondhatjuk, hogy a *Gerhard Richterrel* folytatott szellemi találkozó, s annak behatóbb vizsgálata privát ügy (melynek nyomán olykor a disszertáció sorai között is a személyesség jegyei bújnak meg) ugyanakkor kiindulva a nemzetközi művészeti életben elfoglalt egyedülálló helyzetéből, *Richter* taglalása talán számot tarthat némi érdeklődésre szélesebb szakmai körökben is.⁷ Ezeket a szempontokat fontolóra véve jutottam arra a következtetésre, hogy érdemes – és bőven van is mit – írni a német festőművész igen nagyléptékű és sokszínű munkásságáról.

Richter állítja, hogy képei nem a kultúrakritika részei, hanem egész egyszerűen a titok és a szépség igézetében születnek. Az alkotót megragadja és elbűvöli egy nagy mélységélességű virág, saját családja, vagy egy gyönyörű női nyak fényképe. Ilyen egyszerű lenne az egész: lehet, hogy van koncepció és lehet, hogy nincs? Lehet, hogy az üzenet csak annyi, a kép létezik.⁸ A képeim szeretne egyfajta objektivitást sugározni, azok azonban óhatatlanul megpecsételődnek a művész esztétizálása, klasszikus komponálása, szubjektív kiragadásai által.

Mint a bevezető sorokban említettem, a dolgozatot egyfajta vitaindító karakterűnek képzeltem el. Igyekeztem mindenhol az elérhető, leginkább autentikus forrásból meríteni, így a szöveg erősen támaszkodik *Richter* saját írásaira és jegyzeteire, melyek közül számosat – magyar nyelvű forrás hiányában – magam fordítottam, ugyanakkor felhasználtam, pontosabban feldolgoztam a doktoriskolás beszámolóimban felmerült, s a működésemet a mai napig meghatározó gondolatokat,⁹ sőt sok

⁶ Feje tetejéről, a talpára kellett tehát állítanom a gondolkodásomat. Észre kellett vennem, hogy lényegében már egyáltalán nem kérdés – s ezt gyönyörűen hozza a richteri életmű - hogy a kép absztrakt vagy figurális! Magával a képi világ egészével, a vizuális teljességgel foglalkozom, (ahogy teszik ezt sokan mások is) s eközben igyekszem annak történetét a legkevésbé evolucionista módon felfogni.

⁷ Ráadásul egy ilyen témájú értekezés – a róla megjelent viszonylag kis számú hazai publikációknak köszönhetően – erősen hiánypótló jellegű lehet.

⁸ Az idézett *Jasper Johns* egy televíziós interjújából származik.

⁹ Sok esetben ugyanazokat a témaköröket és kutatási területeket bővíthettem ki és/vagy alakítottam át a dolgozat kereteihez szabva azokat, amelyek már a doktori képzés hat szemesztere alatt is a leginkább foglalkoztattak.

olyan kérdést is melyek megválaszolása esetenként a mai napig megoldatlan probléma maradt számomra.

Igen, tudományos írásművet hoztam létre, azonban képzőművészként gyakran nehezen öltöttem magamra a – saját tevékenységét is kívülről szemlélni és elemezni képes – művészettörténész vagy filológus szerepét. Ennek megfelelően, értekezésem eszközei nem kifejezetten művészettörténetiek, azonban igyekeznek az ilyen irányú képességeimhez mérten leginkább tudományosak lenni és megfelelni egy doktori disszertáció követelményrendszerének.

A disszertáció struktúrájára vonatkozó módszerem szerint nem választottam szét túlzottan erősen a magam, valamint a *Gerhard Richter* elképzeléseit, illetve műveit tárgyaló¹⁰ részeket. Had keveredjenek és kapcsolódjanak össze egyfajta termékeny rendezetlenségben – gondoltam. Mint általában, most is a szintetizálást választottam tehát munkám legfőbb rendezőelvül. A szöveg esetleges töredezettsége, illetve az egyes gondolatmeneteket elválasztó határok elmosódása hűen idomul a dolgozat egész témájához, megerősíti azt. Tartalomhoz illesztett forma.¹¹ Ugyanakkor, ha már *Econál* tartunk, nyitott mű is lett ez az írás abban az értelemben, hogy újabb – eddig előttem is ismeretlen – kapcsolatokat és összefüggéseket volt képes feltárni a kutatási témát illetően.

Gerhard Richter életművének tükrében saját működésemet is jóval tisztábban láthatom. Ezenkívül az oeuvre kiválóan alkalmas kutatási területté vált számomra, általában a művészet aktuális szerkezetének és sorsának pontosabb megértéséhez, melynek konklúziói nyilvánvalóan befolyásolják saját alkotótevékenységemet is. *Richter* – ahogy az értekezés címében is foglaltatik – a festészet igenlésével igyekszik megmenteni a művészetet, s továbblépni a posthistoire dermedtségén. Festészettel a festészetért – hangozhatna a tautologikus jelmondat, s magam is ebben a küzdelemben igyekszem szerepet vállalni.

¹⁰ S nem is kívántam túlzottan mélyreható elemzésekbe bocsátkozni az egyes műveket illetően, sokkal inkább az életmű áttekintő jellegű feldolgozására volt a célom.

¹¹ *Umberto Eco* úgy érzi kijelenthetjük, hogy „... a művészetben a tartalom és a forma elválaszthatatlan. Ezalatt nem azt kell érteni, hogy a két szintet – s az azokon végbemenő specifikus jelenségeket – nem lehet megkülönböztetni, hanem azt, hogy a két szinten bekövetkező változások mindig egymás függvényei lesznek.” (*Eco*, 2006: 343. o.)

A disszertáció irodalomjegyzéke

AKNAI Tamás

2001 EGYETEMES MŰVÉSZETTÖRTÉNET 1945-1980.
Dialóg Campus – Budapest – Pécs.

ALBERS, Josef

2006 SZÍNEK KÖLCSÖNHATÁSA: A LÁTÁS DIDAKTIKÁJÁNAK ALAPJAI.
Magyar Képzőművészeti Egyetem - Arktisz – Budapest.

ALMÁSI Miklós

2003 ANTII-ESZTÉTIKA: SÉTA A MŰVÉSZETFILOZÓFIÁK LABIRINTUSÁBAN.
Helikon – Budapest.

APOLLINAIRE, Guillaume

1974 A KUBISTA FESTŐK.
Corvina – Budapest.

ARISZTOTELÉSZ

1988 LÉLEKFILOZÓFIAI ÍRÁSOK.
Európa – Budapest.

BASELITZ, Georg

1997 MINDEN, AMI EGY KÉPEN ROSSZ, JÓL CSINÁLJA: HEINZ-NORBERT JOCKS
BESZÉLGET A MŰVÉSSZEL.
In: Lengyel András és Tolvaly Ernő [szerk.]: KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY II.: JEGYZET GYANÁNT [2002].
A&E '93 – Budapest.

BELTING, Hans

2006 A MŰVÉSZETTÖRTÉNET VÉGE: AZ ELSŐ KIADÁS ÚJRAGONDOLT VÁLTOZATA –
TÍZ ÉV UTÁN.
Atlantisz – Budapest.

BERGMAN, Ingmar

1988 LATERNA MAGICA.
Európa – Budapest.

BIHALJI-MERIN, Oto

1988 ÉL-E MÉG A MŰVÉSZET A TUDOMÁNY KORSZAKÁBAN?
Corvina – Budapest.

BOCCACCIO, Giovanni

1986 DANTE ÉLETE.
Európa – Budapest.

BÖHRINGER, Hannes

1995 KÍSÉRLETEK ÉS TÉVELYGÉSEK.
Balassi – Budapest.

BÖHRINGER, Hannes

1999 LENIN DISZKONTBA MEGY.
In: *Balkon*, 2000. 3-4. szám.
Poligráf – Dunakeszi.

BUSIGNANI, Alberto

1968 MONDRIAN: THE LIFE AND WORK OF THE ARTIST.
Thames and Hudson – London.

CSIBRA István és SZERDAHELYI István [szerk.]

1978 ESZTÉTIKAI ABC.
Kossuth – Budapest.

CSIBRA István és SZERDAHELYI István

1980 ESZTÉTIKAI ALAPFOGALMAK: KIS ENCIKLOPÉDIA.
Tankönyvkiadó – Budapest.

DAHLKE, Rüdiger

1994 A MANDALÁK VILÁGA.
Dunakönyv – Budapest.

DANTO, Arthur Coleman

2003 A KÖZHELY SZÍNEVÁLTOZÁSA: MŰVÉSZETFILOZÓFIA.
Enciklopédia – Budapest.

DARWIN, Charles

2000 A FAJOK EREDETE: TERMÉSZETES KIVÁLASZTÁS ÚTJÁN.
Typotex – Budapest.

DEICHER, Susanne

2006 PIET MONDRIAN: KONSTRUKCIÓ A HATÁRTALANBAN.
Benedikt Taschen-Vince – Köln-Budapest.

DROZDIK, Orsolya

2006 INDIVIDUÁLIS MITOLÓGIA: KONCEPTUÁLISTÓL POSZTMODERNIG.
Gondolat – Budapest.

DUCHAMP, Marcel

1991 AZ ELTŰNT IDŐ MÉRNÖKE: BESZÉLGETÉSEK PIERRE CABANNE-NAL.
Képzőművészeti – Budapest.

ECO, Umberto

2006 NYITOTT MŰ.
Európa – Budapest.

- EINSTEIN, Albert
1994 HOGYAN LÁTOM A VILÁGOT?
Gladiátor – Budapest.
- EINSTEIN, Albert
1997 IDÉZETEK EINSTEINTŐL.
Alexandra – Pécs.
- ELGAR, Frank
1968 MONDRIAN.
Thames and Hudson – London.
- ESSERS, Volkmar
1993 HENRI MATISSE: A SZÍN MESTERE.
Benedikt Taschen-Vince – Köln-Budapest.
- FLUSSER, Vilém
1996 AZ ÁGY.
Kijárat – Budapest.
- FOCILLON, Henri
1982 A FORMÁK ÉLETE.
Gondolat – Budapest.
- FREUD, Sigmund
1994 BEVEZETÉS A PSZICHOANALÍZISBE.
Gondolat-Talentum – Budapest.
- FRIEDEL, Helmut
2007 GERHARD RICHTER: RED | YELLOW | BLUE: THE BMW PAINTINGS.
Prestel – München.
- GEHLEN, Arnold
1976 AZ EMBER: TERMÉSZETE ÉS HELYE A VILÁGBAN.
Gondolat – Budapest.
- GOMBRICH, Ernst Hans
1987 MŰVÉSZET ÉS FEJLŐDÉS.
Corvina – Budapest.
- GÖRGÉNYI Frigyes
1996 EGY BIZONYOS MARCEL DUCHAMP.
Kijárat – Budapest.
- GREENBERG, Clement
1961 ART AND CULTURE.
Beacon – Boston.

GRONERT, Stefan

2005 GERHARD RICHTER PORTRAITS: WITH AN ESSAY BY HUBERTUS BUTIN.
Hantje Cantz – Ostfildern-Ruit.

HAJDÚ István

1987 PIET MONDRIAN.
Corvina – Budapest.

HALÁSZ László

1973 MŰVÉSZETPSZICHOLÓGIA.
Gondolat – Budapest.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich

1979 ESZTÉTIKA.
Gondolat – Budapest.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich

1980 ESZTÉTIKAI ELŐADÁSOK.
Akadémiai – Budapest.

HEGYI Lóránd

1989 UTAK AZ AVANTGÁRDBÓL: TANULMÁNYOK KORTÁRS MŰVÉSZEKRŐL.
Jelenkor – Pécs.

HOCKNEY, David

2003 TITKOS TUDÁS: A RÉGI MESTEREK TECHNIKÁJÁNAK ÚJRAFELFEDEZÉSE.
Officina '96 – Budapest.

HORNYIK Sándor

2007 ELMOSÓDÓ REALITÁS: GERHARD RICHTER, A „BLUR-EFFEKT” ÉS A
TECHNOREALIZMUS.
In: *Új Művészet*, XVIII. évf. 2. szám.
Új Művészet Alapítvány – Budapest.

HORNYIK Sándor

2008 TERRORELHÁRÍTÁS: GERHARD RICHTER ÉS LUC TUYMANS
„TÖRTÉNELEM UTÁNI” TÖRTÉNETI FESTMÉNYEI.
In: *Balkon*, 2008. 2. szám.
Poligráf – Dunakeszi.

HORNYIK Sándor

2009 AZ ÚJRA TESTET ÖLTŐ KÉP: KÉPTUDOMÁNY A KÉPI FORDULAT UTÁN.
In: *Új Művészet*, XX. évf. 1. szám.
Új Művészet Alapítvány – Budapest.

HUGHES, Robert

1988 THE SHOCK OF THE NEW.
Knopf – New York.

ITTEN, Johannes

2002 A SZÍNEK MŰVÉSZETE: A SZUBJEKTÍV ÉLMÉNY ÉS AZ OBJEKTÍV MEGISMERÉS
MINT A MŰVÉSZETHEZ VEZETŐ UTAK.
Göncöl-Saxum – Budapest.

JÓZSEF Attila

1961 JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI.
Szépirodalmi – Budapest.

KANT, Immanuel

1997 AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA.
Ictus – Szeged.

KARDOS Lajos [szerk.]

1974 ALAKLÉLEKTAN.
Gondolat – Budapest.

KEPES György

1978 A KÖZÖSSÉGI MŰVÉSZET FELÉ: TANULMÁNYOK A KORTÁRS MŰVÉSZET ÉS A
MODERN VILÁG EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEIRŐL.
Magvető – Budapest.

KIERKEGAARD, Søren Aabye

1993 ÖNVIZSGÁLAT; ISTEN VÁLTOZATLANSÁGA.
Új Mandátum – Budapest.

KLEE, Felix

1975 PAUL KLEE: ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA, HÁTRAHAGYOTT FELJEGYZÉSEK ÉS
KIADATLAN LEVELEK ALAPJÁN.
Corvina – Budapest.

KÖPECZI Béla [szerk.]

1984 AZ EGZISZTENCIALIZMUS.
Gondolat – Budapest.

KRÉN Katalin és MARX József [szerk.]

1981 A NEOAVANTGARDE.
Gondolat – Budapest.

KUNDERA, Milan

1996 ELÁRULT TESTAMENTUMOK.
Gondolat – Budapest.

KÜRTI Emese [szerk.]

2007 MŰVÉSZET MINT KUTATÁS.
Simmelweis – Budapest.

LANDAU Erika

1976 A KREATIVITÁS PSZICHOLOGIÁJA.
Tankönyvkiadó – Budapest.

LEGROS, Hervé

1992 ROMAN OPALKA: AZ ÉLET SZÁMOKBAN [INTERJÚ].
In: *Art Press*, 1992. április.

LENGYEL András és TOLVALY Ernő [szerk.]

1995 KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY I.: JEGYZET GYANÁNT.
A&E '93 – Budapest.

LENGYEL András és TOLVALY Ernő [szerk.]

2002 KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY II.: JEGYZET GYANÁNT.
A&E '93 – Budapest.

LEWITT, Sol

1967 PARAGRAFUSOK A KONCEPTUÁLIS MŰVÉSZETRŐL.
In: Lengyel András és Tolvaly Ernő [szerk.]: KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY I.: JEGYZET GYANÁNT [1995].
A&E '93 – Budapest.

LIPPINCOTT, Kristen [szerk.]

2002 AZ IDŐ TÖRTÉNETE.
Perfekt – Budapest.

LOCKE, John

2003 ÉRTEKEZÉS AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL.
Akadémiai – Budapest.

MALEVICS, Kazimir

1986 A TÁRGYNÉLKÜLI VILÁG.
Corvina – Budapest.

MALRAUX, André

1976 AZ OBSZIDIÁN FEJ.
Magvető – Budapest.

MALRAUX, André

1997 LE MUSÉE IMAGINAIRE.
Gallimard – Paris.

MAROSI Ernő [szerk.]

1976 EMLÉK MÁRVÁNYBÓL VAGY HOMOKKÖBŐL.
Corvina – Budapest.

MARZONA, Daniel

2006 MINIMAL ART.
Benedikt Taschen-Vince – Köln-Budapest.

MEZEI Otto

1970 DUCHAMP, 1887-1968.
Corvina – Budapest.

NAGY Edina

2003 NYOLC SZÜRKE: GERHARD RICHTER KIÁLLÍTÁSA.
In: *Balkon*, 2003. 1-2. szám.
Poligráf – Dunakeszi.

NAGY Edina

2005 A KAMÉLEON NÉPSZERŰSÉGE: GERHARD RICHTER.
In: *Artmagazin*, III. évf. 3.szám.
Artmagazin Kft. – Budapest.

NÉMETH Lajos

1970 A MŰVÉSZET SORSFORDULÓJA.
Gondolat – Budapest.

NÉMETH Lajos

1992 TÖRVÉNY ÉS KÉTELY: A MŰVÉSZETTÖRTÉNET-TUDOMÁNY ÖNVIZSGÁLATA.
Gondolat – Budapest.

NEWMAN, Barnett

1948 OLVASÓI LEVÉL A „THE NATION”-NEK (RÉSZLETEK).
In: Lengyel András és Tolvaly Ernő [szerk.]: KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY II.: JEGYZET GYANÁNT [2002].
A&E '93 – Budapest.

OSBORNE, Peter

1992 PAINTING NEGATION. GERHARD RICHTER'S NEGATIVES.
In: *October* 62, 1992/Autumn.
The MIT – Boston.

OSBORNE, Peter

2002 CONCEPTUAL ART.
Phaidon – London-New York.

OWEN, Robert

1970 A NEW VIEW OF SOCIETY AND REPORT TO THE COUNTRY OF LANARK.
Penguin Books – Harmondsworth.

PAZ, Octavio

1990 MEZTELEN JELENTÉS: MARCEL DUCHAMP.
Helikon – Budapest.

PERNECZKY Géza

1988 A KORSZAK MINT MŰALKOTÁS.
Corvina – Budapest.

PERNECZKY Géza

2006 MŰVÉSZET AZ EZREDFORDULÓN: TANULMÁNYOK A MŰVÉSZET VÉGÉRŐL ÉS A
MŰVÉSZETTÖRTÉNET ÚJRAKEZDÉSÉRŐL.
Palatinus – Budapest.

PLATÓN

2008a AZ ÁLLAM.
Cartaphilus – Budapest.

PLATÓN

2008b KRATÜLOSZ.
Atlantisz – Budapest.

PLINIUS SECUNDUS, Caius

2001 TERMÉSZETRAJZ: XXXIII-XXXVII.: AZ ÁSVÁNYOKRÓL ÉS A
MŰVÉSZETEKRŐL.
Enciklopédia – Budapest.

REINHARDT, Ad

TIZENKÉT TÖRVÉNY EGY ÚJ AKADÉMIAHOZ
(HOGYAN KERÜLHETŐ EL 12 DOLOG)

In: Lengyel András és Tolvaly Ernő [szerk.]: KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY II.: JEGYZET GYANÁNT [2002].
A&E '93 – Budapest.

RICHTER, Gerhard

1980 128 DETAILS FROM A PICTURE, HALIFAX 1978.
Press of Nova College of Art and Design – Halifax.

RICHTER, Gerhard

1995 DAILY PRACTICE OF PAINTING. WRITINGS 1962-1993.
The MIT – Boston.

RICHTER, Gerhard

2002 100 PICTURES: WITH TEXTS BY BIRGIT PELZER AND GUY TOSSATO.
Hantje Cantz – Ostfildern-Ruit.

RICHTER, Gerhard

2005 ÁTTEKINTÉS: DIETER SCHWARZ KOMMENTÁRJAIVAL.
Ludwig Múzeum-Kortárs Művészeti Múzeum – Budapest.

RICHTER, Gerhard

2006 ATLAS.
Buchhandlung Walter König – Köln.

RITÓÓK Zsigmond

1969 A GÖRÖG KULTÚRA ARANYKORA: PERIKLÉS SZÁZADA.
Gondolat – Budapest.

ROBERT, Francis

1963 I PROPOSE TO STRAIN THE LAWS OF PHYSICS. [interjú]
In: *Art News*, 1968. december.
New York.

RÓZSA Gyula

2005 PÁLYAKÉP.
In: *Mozgó Világ*, XXXI.évf. 7.szám.
Mozgó Világ Alapítvány – Budapest.

SCHUSTER, Martin

2005 MŰVÉSZE TLÉLEKTAN: KÉPI KOMMUNIKÁCIÓ – KREATIVITÁS – ESZTÉTIKA.
Panem – Budapest.

SEDLMAYR, Hans

1960 A MODERN MŰVÉSZET BÁLVÁNYAI.
Gondolat – Budapest.

SONTAG, Susan

2007 A fényképezésről.
Európa – Budapest.

STORR, Robert

2000 GERHARD RICHTER: OCTOBER 18, 1977.
The Museum of Modern Art – New York.

STORR, Robert

2002 GERHARD RICHTER: THE DAY IS LONG [interjú].
In: *Art in America*, 2002. január.

SZÉKELY András [szerk.]

1975 A KUBIZMUS: VÁLOGATÁS A MOZGALOM DOKUMENTUMAIBÓL.
Gondolat – Budapest.

SZILÁGYI János György

1987 LEGBÖLCSEBB AZ IDŐ: ANTIK VÁZÁK HAMISÍTVÁNYAI.
Corvina – Budapest.

SZERDAHELYI István [szerk.]

1972 MŰVÉSZET ÉS KÖZÉRTHETŐSÉG: TANULMÁNYGYŰJTEMÉNY.
Akadémiai – Budapest.

TILLMANN József Attila

2004 MERŐLEGES ELMOZDULÁSOK: UTAK A MAI MŰVÉSZETBEN.
Palatinus – Budapest.

TÖRÖK Endre

1983 BESZÉLGETÉSEK PILINSZKY JÁNOSSEL.
Magvető – Budapest.

TURAY Alfréd, NYÍRI Tamás és BOLBERITZ Pál

1999 A FILOZÓFIA: LÉNYEGE ALAPPROBLÉMÁI ÉS ÁGAI.
Szent István Társulat – Budapest.

VASARI, Giorgio

1978 A LEGKIVÁLÓBB FESTŐK, SZOBRÁSZOK ÉS ÉPÍTÉSZEK ÉLETE.
Magyar Helikon – Budapest.

VASARELY, Victor

1983 SZÍNES VÁROS: A MŰVÉSZET HÉTKÖZNAPI ÉLETÜNKBEN.
Gondolat – Budapest.

WEIBEL, Peter

2005 „SENKI NEM MENEKÜLHET AZ ALGORITMUS ELŐL”: PETER WEIBELLEL
ADAMIK LAJOS BESZÉLGET.
In: *Balkon*, 2000. 3-4. szám.
Poligráf – Dunakeszi.

WINCKELMANN, Johann Joachim

2005 MŰVÉSZETI ÍRÁSOK.
Helikon – Budapest.

WITTGENSTEIN, Ludwig

2004 LOGIKAI-FILOZÓFIAI ÉRTEKEZÉS.
Atlantisz – Budapest.